

Кушнерьова М. О.,

аспірант

Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

ГОГОЛІВСЬКІ ПЕРСОНАЖІ У КОМЕДІЯХ В. МИНКА

Анотація. У статті розглядаються п'єси «На хуторі біля Диканьки» і «Притча про шлагбаум», дійовими особами яких виступають герої гоголівських творів, а також персонажі із гоголівськими іменами та прізвищами. Особлива увага приділена аналізу міжтекстової взаємодії творів з літературним першоджерелом. Окреслено особливості використання гоголівських персонажів у контексті домінування ідеологічного «канону».

Ключові слова: «гоголівський текст», літературний персонаж, міжтекстові зв'язки, образна паралель.

Постановка проблеми. Вплив гоголівської прози на українську літературу очевидний. Окремі жанри і творчі пошуки українських письменників не можуть бути зрозумілими «поза Гоголем» (вислів П. Михеда). Канадський літературознавець і письменник М. Стех також вказував на присутність гоголівських мотивів і стратегій в українській літературі другої половини ХХ століття.

Формуванню «гоголівського тексту» радянського періоду сприяло використання у художній практиці письменників цитат, алюзій, ремінісценцій, назв творів класика російської літератури, уведення до власних текстів гоголівських персонажів, імена та прізвища яких викликали аналогії із яскравими і характерними літературними типами.

Мета статті. Проаналізувати особливості функціонування гоголівських персонажів, а також дійових осіб із гоголівськими іменами та прізвищами в образній системі комедій В. Минка «На хуторі біля Диканьки» і «Притча про шлагбаум».

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз публікацій останніх років (1990–2013 рр.) засвідчив актуалізацію уваги до проблеми сприйняття постаті і творів М. Гоголя літературою ХХ століття. У більшості наукових робіт вітчизняних (М. Наєнко, Н. Бедзир, Н. Нев'ярович, Г. Улюра) і зарубіжних дослідників (А. Немзер, О. Семеницька, О. Трошинська), аналізуються твори відповідної тематики, авторами яких є сучасні українські і російські письменники. Спостерігається позитивна динаміка у дослідженні питання Гоголівського впливу на творчість українських письменників радянського періоду (Ю. Барабаш, Т. Гундорова, Т. Свербілова, Є. Добренко). Водночас бракує ґрунтовних розвідок, у яких були б систематизовані відомості про «гоголівський текст» української драматургії другої половини ХХ століття. Розвідки радянського періоду, представлені працями Н. Крутікової, Д. Шлапака, Л. Білецького, не розкривають цього питання і до того ж рясніють упередженими оцінками. До серйозного аналізу української драматургії останньої чверті ХХ століття долучилася Н. Мірошніченко. У контексті висвітлення основних тенденцій розвитку театру окресленої доби дослідниця не оминула увагою і творчість В. Минка.

Виклад основного матеріалу дослідження. У творчості багатьох драматургів ХХ століття помітне гоголівське відлуння. «З Гоголем на чолі» (вислів В. Мейерхольда) формувалася український театр 30-х років. На початку 50-х років масштабні реформи в радянському драматичному мистецтві, які супроводжувалися курсом на провінціалізацію української культури, були ініційовані пошуками «нових Гоголів».

Український комедіограф радянського періоду Василь Минко (1902–1989) успішно розпочав кар'єру драматурга-сатирика. Його п'єса «Не називаючи прізвищ» (1952 р.) свого часу здобула схвальні відгуки і до сьогодні розглядається як вдала спроба художнього викриття суспільних вад в умовах жорсткої регламентації поетики соцреалізму. «Обережна, але все-таки сатира на тогочасне суспільство», – так лаконічно охарактеризувала комедію Н. Мірошніченко, відзначаючи сміливу спробу В. Минка суперечити офіційно витореному канону [1, с. 431]. Подальша письменницька практика драматурга являла собою численні варіації на тему сучасності, серед яких найбільший інтерес для нашого дослідження становлять комедії, свідомо орієнтовані на гоголівський текст.

П'єса «На хуторі біля Диканьки» (1957 р.) відтворювала тогочасні реалії життя українського села. Сама її назва вказувала на очевидний зв'язок із текстом-першоджерелом та передбачала можливість подальших аналогій. Центральним елементом фабули п'єси стала повість «Сорочинський ярмарок». Її персонажі за радянських часів, що хронологічно співпадали із часом написання твору, проживали в полтавському хуторі Витребеньки. Населений пункт із однойменною назвою свого часу М. Гоголь увіковічив у повісті «Іван Федорович Шпонька та його тітонька».

За задумом автора, сюжет твору був максимально наближений до реалій радянської дійсності. Поблизу Диканьки проводилися роботи з розкопок нафтового родовища. У пошуках «радянського скарбу» можна було побачити аналогію із повістю «Ніч проти Івана Купала», тим більше, що активну участь у цій справі брав персонаж на прізвище Басаврюк.

Основну роль у п'єсі відігравали «воскреслі» персонажі Гоголівського «Сорочинського ярмарку». В. Ревуцький, відомий літературний критик української діаспори, відзначав, що ці «полтавські громадяни» продемонстрували справжній «економічний патріотизм». Тим самим В. Минко несвідомо порушував гармонію в системі радянської світобудови, адже «офіційні слуги радянського режиму» виявилися не спроможними сприяти піднесенню загального рівня добробуту, поступившись місцем провінційним трудівникам [2, с. 37–38].

В образах дійових осіб п'єси було втілене загальноприйняте на теренах радянського суспільства уявлення про

українських селян. Автори постколоніальних студій підтверджують факт навмисної примітивізації життя в Україні у вигляді штучно створеного «малоросійського кітчу» (термін Т. Гундорової). Яскравим свідченням такого процесу можна вважати подивування «начитаного» Гені Шпоньки в розмові із Оксаною з приводу вихованості мешканців хутора. Обізнаність двадцятирічного киянина із життям села обмежувалась виключно літературними творами. Припускаємо, що в цьому випадку роль енциклопедії селянського життя відіграв саме гоголівський текст.

Ностальгічного забарвлення додавало п'єсі введення так званих «чужих» літературних персонажів, якими з аспекту сюжетної і змістової неузгодженості поставали в комедії герої Гоголівських «Вечорів на хуторі поблизу Диканьки».

Імена і прізвища літературних персонажів разом із цитатами, ремінісценціями, алюзіями і назвами творів слугували маркерами інтертекстуальності. Їх присутність свідчила про взаємодію авторського задуму із смисловим компонентом тексту-першоджерела.

Персонажі комедії розвивали українську тему. Шпонька читав у «Вечорах...» про Україну, а не Малоросію, як у Гоголя; мріяв про розбудову Полтавщини як «патріархальної української землі» [3, с. 90]. Однак драматургу не вдалося уникнути схематизму в підході до зображення дійових осіб як типових носіїв гоголівського типу ментальності. Україна приваблювала Геню Шпоньку, як і його дядька Назара Вирвидуба переважно своєю романтикою. Це не дозволяло їм ідентифікувати її образ із державою, що впродовж тривалого часу виборювала своє право на існування.

Наслідуючи гоголівський колорит, В. Минко зображував мешканців радянського хутора Витребеньки, зокрема кумів Черевика і Цибулю, у гумористичному плані, не позбавляючи їх уміння щирою усмішкою і жартами долати життєві негаразди. Ремінісценцією щодо гоголівської сентенції, у якій Черевик підсумовував: «Господи Боже мой, за что такая напасть на нас, грешных! и так много всякой дряни на свете, а ты ещё и жинок наплодил!», виступали жартівливі висловлювання друзів на адресу своїх дружин: «**Цибуля.** <...> Ми з кумом ладні й мільйон років жити. (Схлипує). Але навіщо й моя Параска живе? Навіщо той Гоголь і її зробив безсмертною? **Солопій.** Годі вам, куме, годі. І моя Хівря живе. (Філософськи). Так воно все на світі створене: біле – чорне, добро – зло, чоловік – жінка...» [3, с. 86].

Гоголівські персонажі комедії-бурлеску асимілювалися в радянську дійсність. Комізму до їхніх міжособистісних темпераментних відносин додавало активне зловживання лексикою епохи соцреалізму: «**Хівря.** Тютті, лежебоки, бюрократи нещасні! **Цибуля.** З добрим ранком, кумасю! **Хівря.** Бодай вас ще до виборів автобусом переїхало!» [3, с. 86] Або: «**Палажка.** <...> Чули про оту комісію? Кажуть, телеграму в Київ ударила. Щоб заборонити скарб. **Хівря.** Чула, щоб її комісило й перекомісило! Щоб її, кляту, в «Перці» розписали» [3, с. 109].

Імена багатьох гоголівських персонажів пробуджували численні аналогії через закладений у них символічний зміст. В. Минко в цьому плані достатньо продуктивно використав потенціал «чужих» літературних типів. У тексті комедії фігурував персонаж із гоголівським приз-

вищем Шпонька. Проведення образної паралелі між Іваном Федоровичем і його радянським побратимом Генієм Шпонькою дозволяє схарактеризувати останнього як типового представника «шпоньок світу цього» [4, с. 113]. Асоціативний ряд доповнюють вроджена романтичність і характерну невизначеність персонажа комедії, сон, який він бачить напередодні своєї подорожі до Витребеньок, і позиція спостерігача, яку він займає на хуторі.

Геній Шпонька готовий до підкорення найвищих вершин радянського суспільства і рішучих, часом кардинальних змін соціальних ролей. За порівняно невеликий проміжок часу його професійні уподобання проходять шлях від романтичного співця радянської дійсності, скарбощукача-геолога, підкорювача космічних просторів до модельєра одягу («майстра краси»). Причому з огляду на обраний фах прізвище персонажа комедії логічно вписувалося в контекст його професійної діяльності.

Гоголівська стихія знаходить своє відлуння у свідомості юнака. Незадоволений власним ім'ям, яке, на думку Шпоньки, не підходить йому, а в сукупності із прізвищем більше скидається на глузування, він вимагає називати себе Грицем і згодом органічно вписується в гоголівське оточення радянського хутора в якості новоспеченого Голопупенка. Зачарований романтикою українського села, він в образі колоритного гоголівського персонажа уявляє себе письменником: «Цікаво! Як цікаво!... Не я буду, коли не напишу повість! Та що повість! Роман!.. А назву роман так: «Після сорочинського ярмарку»... Або ні! «На хуторі Витребеньки» <...>» [3, с. 88].

Стереотипний образ українців, який роками культивувався ще з часів М. Гоголя, був збережений без змін в епоху соцреалізму і так званої «хрущовської відлиги». Конкретизують цю тезу міркування Е. Бояновської: «Росіянам був до вподоби стереотипний образ українців – або як буколічних селян, або як хоробрих козаків. Коли того вимагала доцільність, ці образи могли бути негативно переорієнтовані» [4, с. 52]. Яку роль у цьому зіграв гоголівський текст, стає зрозумілим у процесі ґрунтовного розгляду того контексту, у якому діють осучаснені гоголівські персонажі, носіями яких ідей виступають дійові особи із промовистими іменами та прізвищами гоголівського походження.

В українській радянській драматургії 70-х років, яку Н. Мірошніченко назвала постпсевдокласичною, спостерігався процес наближення ідеологічно-естетичний «канону» до масового глядача. Більшість п'єс, написаних у цей час, характеризувалися звуженням тематики, «дрібнотою» конфліктів, присутністю «менш значущих у соціальному плані» персонажів [1, с. 432].

«Притча про шлагбаум» (1976 р.) В. Минка стала художнім відгуком на впровадження в широкий літературний обіг однієї зі специфічних рис «радянської неоміфології» – «моральних принципів встановленого порядку» [1, с. 437].

У бурлескно-фантастичній комедії діяли персонажі М. Гоголя з різних творів. У сучасних письменнику реаліях «готові типи класичних героїв» адаптувалися до умов радянської епохи і зусиллями автора п'єси видозмінювали концепцію власної поведінки.

Концентрація гоголівських персонажів у межах художнього простору комедії була обмежена. У пролозі й епілозі до п'єси на варті «проходу до Майбуття» стояв дід

Час і піднімав шлагбаум, щоб пропустити тільки обраних. Н. Мірошніченко зауважує, що у цьому випадку В. Минко використав бароковий прийом поділу простору п'єси на два шаблі – реально-земний і умовно-небесний. Своєрідний наклеп на чітку регламентованість радянської ідеології спостерігаємо в наявності розкладу, за яким щоденно працював «прохід у Майбуття».

До радянського раю потрапляють Вакула, Оксана, Солоха, Тиміш Бульбенко, Гриць Голопупенко, Чичиков, Поприщін та інші колоритні постаті «гоголівського формату».

Наскрізним мотивом п'єси можна вважати зміцнення основ соціалістичної моралі. Однак, за дотриманням загального настрою твору легко прочитується інший зміст: соціалістична мораль не має нічого спільного із християнською. Її легко обминути і порушити, як це вдається у пролозі Каленику. Однойменний комічний персонаж Гоголя трансформується у гульця і пройдисвіта, якому шляхом обману вдається перетнути шлагбаум і знову, як і колись, шукати свою хату, але тепер уже майбутню. Інший теж другорядний гоголівський персонаж – сільський голова із повісті «Ніч проти Різдва» – забирає із собою у майбутнє бляху. Пропускаючи його, дід Час визнає, що сила вищих чинів іноді значно більша за справедливість: «Що ж, буває, і перед бляхами схилиються», – підсумовує вартівий [3, с. 238].

У незвичайному ракурсі постає образ Чичикова. Здібності, закладені до його образу силою гоголівської уяви, надзвичайно швидко розвиваються в умовах «світлого майбутнього». Він спритний пристосуванець, бізнесмен-шахрай, «словоблуд», що підтверджують навіть численні варіанти його прізвиська. Таких як він, «чичикових», дід Час прирівнює до нечистої сили.

Гоголівський Вакула вдосконалює своє вміння малювати. За радянських часів він змінив професію тракториста і став художником. Творчість допомагає йому пережити сімейну кризу. Вакула мріє про власну Гоголіану, яку планує «населити» «нащадками гоголівських героїв, що живуть і діють сьогодні» [3, с. 241].

У комедії В. Минка простежуємо використання оригінального художнього прийому – продовження літературної біографії героїв «чужих» творів. Гоголівський Каленик перероджується із гульця і розбишаки на сумлінного дружинника, ладного безкорисно захищати скривджених і відновлювати суспільний порядок. Концептуальна зміна поведінки персонажа обумовлена вимогами ідеологічно-естетичного «канону», однак за задумом автора п'єси цьому сприяла майже магічна фраза «куткового міліціонера» Кукубенка: «давайте більше не будемо!» [3, с. 283].

Таким чином, уведення гоголівських персонажів до образної системи комедії можна розглядати у двох площинах: як приклад відвертої ідеологічної заангажованості літературного процесу, а з іншого боку, намагання лише формально дотримуватися «канону» з метою створення

оригінальної версії «гоголівського тексту» драматургії радянського періоду.

Висновки. Осмислення радянської дійсності крізь призму гоголівських персонажів, у першу чергу, свідчить про геніальність М. Гоголя, який силою художнього узагальнення створив яскраві літературні типи усіх часів. Аналіз комедій В. Минка засвідчив, що «гоголівський текст» був адаптований радянським ідеологічним «канон» для потреб масового глядача. Гоголівські персонажі в комедіях «На хуторі біля Диканьки» і «Притча про шлагбаум» були містким способом художнього узагальнення, використовувались для творення образних паралелей. Найчастіше ім'я гоголівського персонажа виступало засобом утілення сатиричного задуму, а також сприяло розвитку сюжету, дозволяючи авторові дописувати літературні біографії відомих героїв.

Література:

1. Мірошніченко Н. Українська драматургія останньої чверті ХХ століття – від деміфологізації до химерності // Український театр ХХ століття / ред. кол. : Н. Корнієнко та ін. – К. : ЛДЛ, 2003. – 512 с.
2. Ревуцький В. Вживання Гоголя / В. Ревуцький // Сучасність. – 1984. – Ч. 9. – С. 36–38.
3. Минко В.П. Вибрані твори : у 2 т. / В. Минко. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 2 : Комедії. – 1981. – 287 с.
4. Бояновська Е.-М. Микола Гоголь: між українським і російським націоналізмом / Е.-М. Бояновська. – К. : Темпора, 2013. – 616 с.

Кушнерёва М. А. Гоголевские персонажи в комедиях В. Минко

Аннотация. В статье рассматриваются пьесы «На хуторе возле Диканьки» и «Притча про шлагбаум», в которых действующими лицами выступают герои гоголевских произведений, а также персонажи с гоголевскими именами и фамилиями. Особое внимание уделено анализу междутекстового взаимодействия произведений с литературным первоисточником. Очерчено особенность использования гоголевских персонажей в контексте доминирования идеологического «канона».

Ключевые слова: «гоголевский текст», литературный персонаж, междутекстовые связи, образная параллель.

Kushnerova M. Gogol's characters in V. Minko's comedies

Summary. The plays “On a farm near to Dykanka” and “Parable of the barrier” are analyzed in the article. The main characters of these plays are the heroes of Gogol's works and they are also characters with names and surnames from Gogol's works. Much attention is paid to the process of intertext interaction of these works with the literary primary source. The peculiarities of Gogol's literary characters usage in the context of the basic principles of social ideology are defined in the article.

Key words: “Gogol's text”, literary character, intertext interaction, figurative parallel.